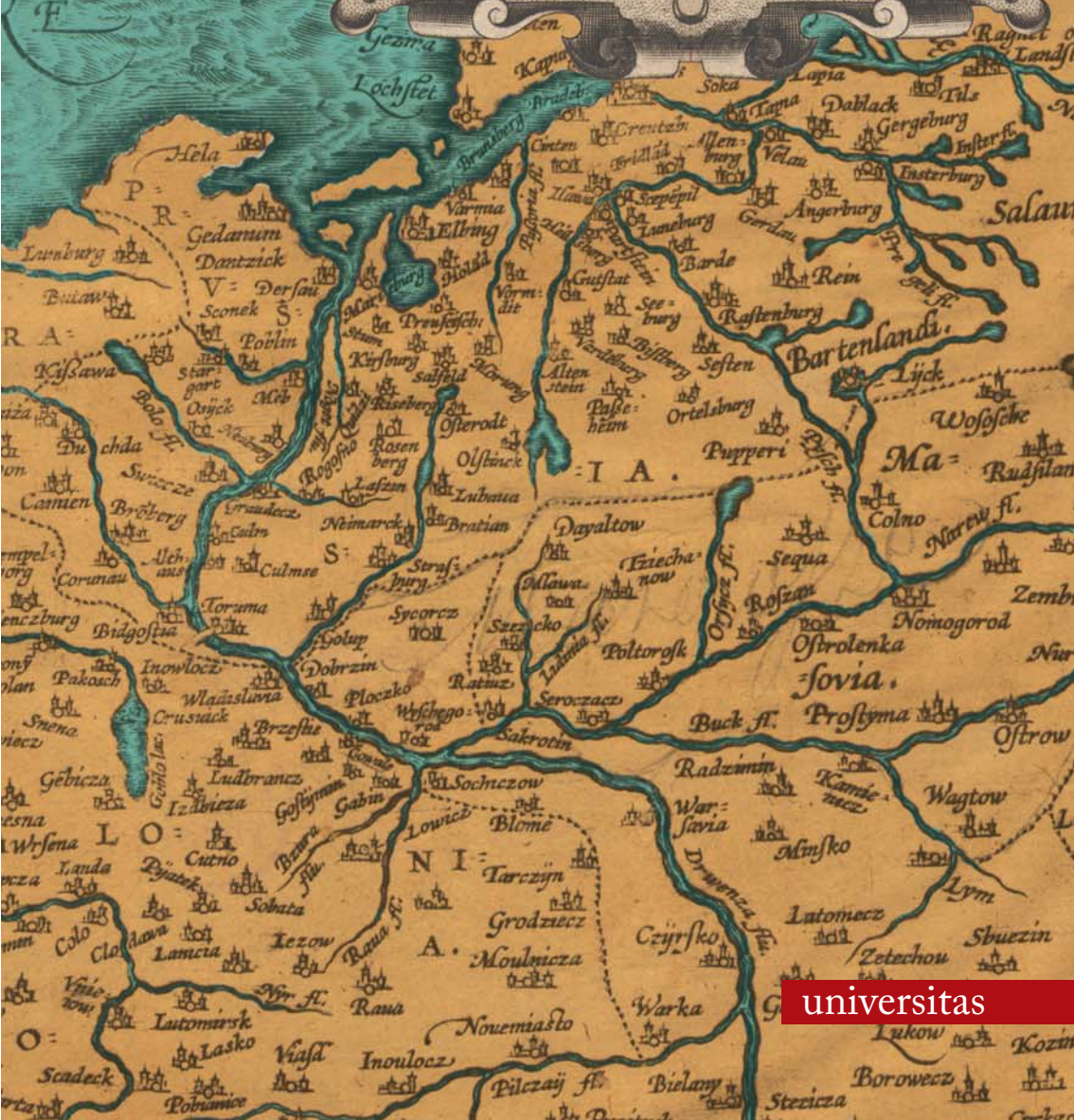

Stanisław Salmonowicz

KILKA MINIONYCH WIEKÓW

SZKICE I STUDIA Z HISTORII USTROJU POLSKI

KILKA MINIONYCH WIEKÓW
SZKICE I STUDIA Z HISTORII USTROJU POLSKI

Prof. Stanisław Salmonowicz urodził się w 1931 r., w wileńsko-krakowskiej rodzinie o ziemiańskich korzeniach. Maturę zdał w III Liceum im. Jana Sobieskiego w Krakowie w roku 1950, po czym rozpoczął studia na specjalizacji historyczno-prawnej Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1960 r. obronił pracę doktorską na Uniwersytecie Warszawskim, a w 1966, znowu na Uniwersytecie Jagiellońskim, rozprawę habilitacyjną zatytułowaną: *Prawo karne oświeconego absolutyzmu. Z dziejów kodyfikacji karnych Europy XVIII/XIX w.*, opublikowaną w tym samym roku w Toruniu. Następnie kierował Katedrą Historii Państwa i Prawa Polskiego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. W latach 1970-71 był więziony za współpracę z emigracją polityczną. Od 1972 do 2002 roku był pracownikiem Instytutu Historii PAN oraz kierownikiem Zakładu Historii Pomorza i Krajów Bałtyckich. Od 1982 r. ponownie pracuje na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Jest autorem bądź współautorem przeszło 900 publikacji naukowych i popularnonaukowych, w tym ponad 30 książek. Pozostaje czynnym członkiem PAU, m.in. w Societas Jablonoviana w Lipsku, w Historische Kommission w Berlinie, a także członkiem Rady Naukowej „Revue Historique de Droit Français et Etranger” w Paryżu. Poza rozprawą habilitacyjną do najważniejszych prac prof. Salmonowicza zaliczyć należy: *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681-1817* (1973), *Fryderyk Wielki* (1981), *Powstanie Warszawskie. Próba uporządkowania problemów genezy i oceny ogólnej* (1981), *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa* (1987), *Polskie Państwo Podziemne. Z dziejów walki cywilnej 1939-1945* (1994). Jest także współautorem *Historii Torunia, t. II, cz. 2. i 3.* (1994, 1996) oraz współautorem i redaktorem *Historii Pomorza, t. IV 1950 - 1918* (2000, 2002).

Stanisław Salmonowicz

KILKA MINIONYCH WIEKÓW
SZKICE I STUDIA Z HISTORII USTROJU POLSKI

Kraków

© Copyright by Stanisław Salmonowicz and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2009

ISBN 97883-242-1017-6

TAiWPN UNIVERSITAS

Opracowanie redakcyjne

Jan Sadkiewicz

Projekt okładki i stron tytułowych

Sepielak

Na okładce wykorzystano fragment ilustracji z dzieła Marcina Kromera *Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Colonia Agripp. (Köln), Druk. Birckmann, 1589, znajdującego się w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie.

www.universitas.com.pl

Spis rzeczy

Przedmowa	7
Nieograniczona władza szlachcica polskiego w jego posiadłościach	9
O tolerancji religijnej w „modelu polskim” (XVI–XVIII w.)	23
Procesy o czary w Polsce. Próba rozważań modelowych	45
I. Geografia polskich procesów o czary	55
II. Chronologia polskich procesów o czary	57
III. Liczba ofiar i mechanizmy procesów o czary	59
Polski wiek XIX	65
Patologie społeczne okresu okupacji hitlerowskiej	87
Polskie Państwo Podziemne – jego struktury cywilne	107
Wstęp	107
U progu okupacji	109
Początki organizacji Państwa Podziemnego	112
Budowa Polskiego Państwa Podziemnego: połowa 1940– jesień 1941 r.	115
Struktury Polskiego Państwa Podziemnego w latach 1941–1943	117
Stronnictwa polityczne i reprezentacja polityczna w Polskim Państwie Podziemnym	118
Delegat Rządu na Kraj i jego administracja	119
Główne kierunki działań Polskiego Państwa Podziemnego	124
Walka cywilna i jej formy	126
Podziemny wymiar sprawiedliwości	134
Działania przyszłościowe	135
Ostateczny kształt Państwa Podziemnego w 1944 r.	139
Po powstaniu warszawskim	141
Porwanie przywódców Polski Podziemnej i Proces 16	143
Testament Polski Podziemnej	143
Polityczna geneza powstania warszawskiego	147
Wizje Polski w pracach Delegatury Rządu na Kraj i „Teczki” – Administracji Wojskowej ZWZ-AK	167
Wykaz pierwodruków	185

Przedmowa

Zebrane w niniejszym zbiorze szkice i studia w ogólnej liczbie ośmiu dotyczą kilku ważnych, niekiedy nawet szczególnie ważnych czy węzłowych problemów historii Polski, poczynając od wieków XVI–XVIII, aż po problemy historii najnowszej – sprawy Polskiego Państwa Podziemnego, traktowane często jako swoiste tabu niektóre kwestie patologiczne, jakie przynosiła ze sobą okupacja niemiecka czy sowiecka, problemy tzw. prac przyszłościowych Państwa Podziemnego, jak i ciągle aktualny problem sporów wokół decyzji o powstaniu warszawskim. Niektóre moje teksty, publikowane za granicą (a obecnie po raz pierwszy dostępne w rozszerzonej wersji w języku polskim), bądź ogłaszane w czasopismach i pracach zbiorowych, nieraz są dziś trudne do uzyskania lub giną w szumie informacyjnym, jakim nieuniknienie w dobie Internetu i istnienia setek czasopism historycznych w skali europejskiej staje się praca historyka, zwłaszcza początkującego. Stąd myśl zebrania tych kilku tekstów, ogłaszanych głównie w latach dziewięćdziesiątych, celem ułatwienia do nich dostępu badaczom, a także, z uwagi na syntetyczny charakter tych studiów, szerszemu gronu miłośników narodowej historii.

Stanisław Salmonowicz

Neograniczona władza szlachcica polskiego w jego posiadłościach¹

Rycerstwo epoki feudalizmu lennego w wielu krajach Europy Zachodniej, przekształcając się następnie w arystokrację i szlachtę, uzyskiwało od rosnącej w siłę w monarchii stanowej władzy państwowej szereg przywilejów, zwłaszcza natury społecznej, umożliwiających zachowanie jego dominującej pozycji w ustroju społecznym i prawnym. Inaczej przecież było ze stosunkiem wobec władzy państwowej, która, wielokrotnie – w procesie budowy absolutyzmu – odbierała warstwom uprzywilejowanym przywileje polityczne i nieraz bardzo zdecydowanie wykorzystywała wymiar sprawiedliwości do przywoływania do porządku zarówno przedstawicieli arystokracji, jak i szlachty. Tak było nawet w Anglii, która w stosunkowo krótkim okresie porządków absolutystycznych także wielokrotnie łamała przywileje sądowe wywalczone jeszcze przez elity angielskie w długim procesie, na którego początku była słynna *Magna Charta Libertatum*. Stąd – nie negując rozległych nieraz formalnych czy praktycznych przywilejów, jakimi cieszyli się arystokraci i szlachta w niemal wszystkich krajach Europy po kres Starego Porządku – trzeba zaakcentować na wstępie niniejszego szkicu, iż sytuacja prawna i społeczna polskiej szlachty (osiadłej w każdym razie w swoich dobrach) była w zasadzie nieporównywalna z sytuacją szlachty w większości krajów Europy².

¹ Rozszerzony znacznie tekst referatu wygłoszonego w języku francuskim w trakcie polsko-francuskiej konferencji w Toruniu 13–15 kwietnia 2004 r. pt. *La noblesse française et polonaise hier et aujourd'hui*.

² Por. ogólnie referaty polskie i francuskie pt. *Etudes sur la noblesse*, „Acta Poloniae Historica”, t. 36, 1977 oraz z bogatej literatury ogólnej por. J. Maciszewski, *Szlachta polska i jej państwo*, Warszawa 1969, oraz rozważania z zakresu socjologii historycznej A. Zajączkowskiego, *Główne elementy kultury szlacheckiej w Polsce. Ideologia a struktury społeczne*, Wrocław 1961, E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652*, Warszawa 1995.

W zwięzłym ujęciu pozycji polskiego szlachcica, w epoce od XV w. niemal bez zmian aż po reformy końca XVIII w., wyróżnić możemy trzy zasadnicze płaszczyzny rozważań. Pierwsza, niezbędna dla zrozumienia pozycji szlachcica rezydującego w swoim majątku, to problem generalnej pozycji prawnej i politycznej szlachty w państwie polsko-litewskim. Chodzi więc tu o pozycję szlachcica jako członka „narodu politycznego” w Rzeczypospolitej, co dawało mu także silną pozycję w jakiegokolwiek kwestii społecznej czy prawnej, wiążącej się z jego władaniem własnymi włościami, jego pozycją w życiu codziennym, rozumianym niezwykle szeroko³. Kwestia druga to pozycja prawna szlachcica, przede wszystkim z punktu widzenia administracyjnego i sądowego, w jego dobrach, w jego dworze, a więc wobec jakiegokolwiek autorytetu „zewnątrznego” – wobec organów państwa, Kościoła katolickiego, sądów. Wreszcie kwestia trzecia dotyczy roli i sposobu jej wykonywania przez szlachcica mającego w istocie pełnię władzy wobec kogokolwiek żyjącego w granicach jego dóbr szlacheckich, z ewentualnymi ograniczeniami (nie zawsze przestrzeganymi w praktyce!) na ludnych dworach polskich magnatów, jeżeli chodziło o stosunek magnata do jego służby czy współpracowników, którzy byli urodzoną szlachtą.

Przypomnijmy tu krótko, że od początków wieku XV (a w pewnej mierze już od czasów rządów Ludwika Węgierskiego) polska szlachta używała, głównie w toku ostrych sporów w epoce Władysława Jagiełły, całą serię przywilejów gwarantujących głównie jej bezpieczeństwo osobiste, ochronę przed samowolą królewską, sądową, a także ochronę dóbr szlacheckich przed bezprawnymi konfiskatami majątków⁴. Przywileje XV-wieczne stworzyły podstawy formalne, na których oparła się następnie walka szlachty – zwycięska – o przekształcenia formalne monarchii polskiej, a następnie Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w monarchię elekcyjną z ograniczoną władzą królewską. Pozostawiając przecież ów dobrze znany mechanizm rządów tzw. demokracji szlacheckiej, umocnionej w latach pierwszego wielkiego bezkrólewia po wygaśnięciu polskich

³ Por. istotne ustalenia S. Grodzkiego, *Les devoirs et les droits politiques de la noblesse polonaise*, „Acta Poloniae Historica”, op. cit., s. 163–176.

⁴ Wchodziły tu oczywiście w grę także przywileje ograniczające zakres służby wojskowej szlachty oraz przywileje podatkowe, por. ogólnie o przywilejach XV-wiecznych S. Salmonowicz, *La noblesse polonaise contre l'arbitraire du pouvoir royal. Les privilèges judiciaires de la noblesse*, „Revue Historique de Droit Français et Etranger”, vol. 72:1994, 1, p. 21–29.

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

